

Освіта як соціальний інститут у системі регіонального розвитку

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2025.6.2.-4/15>

Кириченко Д. В.

Надішла: 2 вересня 2025 року

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, david0634727212@gmail.com

Прийнята: 20 вересня 2025 року

Анотація. У статті розглянуто роль освіти як ключового соціального інституту в системі регіонального розвитку. Обґрунтовано припущення, що освіта є визначальним чинником формування людського капіталу, соціальної згуртованості та економічного зростання. На основі проведеного аналізу концепцій освітніх ландшафтів і географії освіти визначено їхній вплив на просторову організацію суспільства та регіональні відмінності в доступі до якісної освіти. Окрема увага приділена викликам децентралізації та зміні освітнього ландшафту внаслідок воєнних подій на території України, які посилюють просторову освітню нерівність. Зроблено висновок про необхідність міждисциплінарного підходу, що передбачає розгляд системи регіонального розвитку крізь теорію “освітніх просторів” та використання географічних методів для виявлення освітніх пустель і формування політик вирівнювання.

Ключові слова: освіта, соціальний інститут, географія освіти, освітній ландшафт, регіональний розвиток.

Education as a Social Institution in the System of Regional Development

Kyrychenko D.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
david0634727212@gmail.com

Abstract. The article examines the role of education as a key social institution within the system of regional development. It substantiates the assumption that education is a decisive factor in shaping human capital, social cohesion, and economic growth. Based on the analysis of concepts of educational landscapes and the geography of education, their influence on the spatial organization of society and regional differences in access to quality education has been identified. Particular attention is paid to the challenges of decentralization and the transformation of the educational landscape as a result of military events on the territory of Ukraine, which intensify spatial educational inequality. The conclusion emphasizes the necessity of an interdisciplinary approach that involves considering the regional development system through the theory of “educational spaces” and applying geographical methods to identify educational deserts and develop equalizing policies.

Keywords: education, social institution, geography of education, educational landscape, regional development.

Вступ. Освіта в сучасному світі постає як один із ключових соціальних інститутів, що забезпечує відтворення суспільства, трансляцію цінностей і знань, формування людського капіталу та соціальної згуртованості. У глобальному вимірі вона виступає стратегічним чинником економічного зростання, сталого розвитку та демократизації суспільних відносин, а рівень освіти населення є однією з трьох складових індексу людського розвитку (разом з ВВП на душу населення та середньою тривалістю життя). Саме тому проблематика просторової організації освіти та доступності якісних освітніх послуг набуває особливої актуальності для країн, що переживають соціальні трансформації та виклики війни.

У сучасних наукових дослідженнях посилюється увага до територіальних аспектів функціонування освіти, що зумовлено необхідністю комплексного аналізу її просторових і

соціокультурних вимірів. Зокрема, у працях С. О. Терепищого та А. Д. Цимбалару поняття освітнього ландшафту розглядається як багатовимірна система, що поєднує культурні, соціально-економічні та просторові характеристики освітнього середовища. У зарубіжному науковому дискурсі феномен освітньої нерівності та регіональних відмінностей у доступі до ресурсів детально досліджували N. Rassool, K. Neugh та інші вчені, тоді як J. L. Waters актуалізувала просторовий підхід у рамках напрямку *Geographies of Education*. (Waters, 2018) Окремий блок досліджень в Україні присвячено ролі освіти у формуванні людського капіталу, серед яких вагоме місце займають роботи Ю. В. Кузьменка та Н. В. Слюсаренко. (Кузьменко & Слюсаренко, 2012) Водночас у західній науковій традиції поступово сформувався самостійний напрям *Geographies of Education* (Waters, 2018), орієнтований на вивчення просторових детермінант якості освіти, розподілу освітніх ресурсів і впливу глобалізаційних процесів на освітні системи. Інтеграція цих підходів у вітчизняну соціальну географію дозволяє інтерпретувати освіту не лише як інституційну мережу, але й як просторово організований соціальний процес, що має власну динаміку та закономірності розвитку.

Матеріали та методи. Об'єктом даного дослідження є освіта як соціальний інститут у системі регіонального розвитку. Метою статті є визначення ролі освіти як одного з чинників формування просторової організації суспільства. Відповідно до мети статті визначено наукові завдання: узагальнити сучасні концепції «освітнього простору» та «освітнього ландшафту»; дослідити різні підходи у сучасній науковій думці до визначення терміну «освіта»; проаналізувати досвід дослідження географії освіти в Україні та за кордоном; оцінити прояви просторової освітньої нерівності на різних рівнях територіальної організації; виявити виклики для системи освіти як чинників просторового формування суспільства.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує напрацювання соціальної географії, освітньої політики та філософії освіти. Для аналітичної частини використано наукові праці українських та зарубіжних дослідників. Емпіричну базу становили статистичні матеріали міжнародних організацій (зокрема щорічні звіти ЮНЕСКО з питань освіти) та дані національних освітніх інституцій.

Результати та їх аналіз. У межах суспільної географії освіта постає як важливий елемент просторової організації суспільства. Сфера освіти є складною та динамічною структурою у системі регіонального розвитку, адже вона є частиною соціальних, економічних, культурних та історичних процесів, що перебувають у постійних змінах та ніколи не є статичними. Тому в даному випадку варто розглядати освіту у розумінні «освітнього простору». В науковій літературі розуміння терміну «освітній простір» формується крізь два взаємопов'язані, проте масштабно різні аспекти: інституційний та субстанціональний. (Цимбалару, 2016) Такий поділ призводить до багатоманітності та різноплановості наукових визначень: «територія...що здійснює освітні функції» (Приходченко, 2007), «підсистема соціального простору» (Семенова, 2009), «сукупність освітніх інститутів, процесів та явищ, які діють на певній території» (Ткач, 2008). Підсумовуючи «освітній простір» можна визначити як просторово-предметний компонент формування території.

Відповідно сукупність «освітніх просторів» та «освітніх середовищ» можуть формувати «освітні ландшафти». У фахових дослідженнях термін «освітній ландшафт» подається як концепт для позначення сукупності просторових, соціально-економічних, політичних, культурних та антропологічних характеристик освіти, що змінюються в межах певного регіону у процесі збереження, передачі та виробництва знань. (Терепищій, 2017) Виявлення та комплексний аналіз структури освітніх ландшафтів регіону дозволяє визначити доступність якісної освіти, що має позитивний вплив на економічний розвиток території. У своїй статті Терепищій С. О. досліджуючи проблематику філософії освіти пропонує виділяти до п'яти підходів дослідження і розуміння освітніх ландшафтів: модель освіти регіону; тип освіти; освітній ландшафт як метафора; дослідницький інструмент; міфологічне розуміння освітнього ландшафту. Відповідно до першого підходу, освітній ландшафт як конкретна модель освіти

певного регіону передбачає існування визначених меж (економічних, культурних, історичних, ментальних, географічних) та власної назви, наприклад, “мовний ландшафт шкіл Німеччини”, “ландшафт вищої освіти США” чи “освітній ландшафт Індії”.

Аналізуючи реформи в галузі освіти Шуляр В. використовує термін “освітній ландшафт України” та трактує його як “опис сукупності частин простору і середовища, який має набір конкретних характеристик освіти, що змінюються в межах певного конкретного регіону під час збереження самобутньої або/і передання набутої та створення/вироблення нової культурної та природної спадщини.”. (Шуляр, 2018) Для нашого дослідження важливе тлумачення Терепищого С. О. щодо освітнього ландшафту як типу освіти. Автор розглядає його не як конкретну модель, а історично-культурну типологічну характеристику певного суспільного зрізу. Серед прикладів “східний” та “західний” освітній ландшафт (дослідження адаптації азіатського населення до західної освітньої системи) (Park, 2006), “постколоніальний освітній ландшафт” (Rassool, Neugh, & Mansoor, 2007). Географія освіти також досліджує взаємопов’язаність освіти у системі складних суспільних та просторових відносин. Ця наука розглядає широке коло питань пов’язаних із просторовими особливостями й відмінностями формування змісту освіти, засвоєння знань і навичок населення, становлення й розвитку форм та засобів здійснення безперервного навчально-виховного процесу.

Сфера освіти в територіальному вимірі є складною, багаторівневою системою, що функціонує в тісному зв’язку з природними, соціальними, економічними та історико-політичними чинниками. Вона не є однорідною навіть у межах однієї національної освітньої системи, оскільки на кожному територіальному рівні - від глобального до локального формуються власні конфігурації освітніх підсистем, що мають відмінні умови функціонування та розвитку. Згідно з науковими підходами, доцільно розглядати три рівні територіальної системності: макрорівень (глобальні та цивілізаційні освітні структури), мезорівень (національна система освіти) та мікрорівень (регіональні й локальні освітні підсистеми). Такий підхід дозволяє не лише описати просторове розміщення освітніх установ, а й виявити глибинні функціональні залежності між регіональними освітніми системами та загальнонаціональною освітньою політикою. У цьому контексті освіта постає як просторово організований соціальний процес, який має власну динаміку, логіку та зону впливу.

Географія освіти, як галузь суспільної географії, відіграє ключову роль у вивченні цих процесів. Її об’єктом виступають не лише мережі закладів освіти, а й процеси доступу, якості, мобільності, міграції знань, цифрової трансформації тощо. Професор С. Лавров виокремив географію освіти як самостійний напрям досліджень, розмістив її на стику соціальної та економічної географії. У межах цього підходу освіта розглядається не лише як результат суспільного розвитку, а як одна з активних сил, що формує просторову структуру суспільства.

У західній науці відповідно до “географії освіти” існує аналогічний напрям “Geographies of Education”, що почав розвиватися на початку 1970-х років. (Waters, 2018) Він охоплює дослідження освітньої нерівності, шкільної сегрегації, локалізації ресурсів та впливу глобалізації на шкільні системи. Отже, територіальна організація освіти - це не лише результат наявної інфраструктури, а й відображення глибших процесів - урбанізації, демографічної концентрації, соціальної мобільності, а також державної освітньої політики. Саме географічне дослідження цих процесів дає змогу краще зрозуміти причини освітньої нерівності, її просторову конфігурацію та визначити шляхи регіонального вирівнювання. Щоб повною мірою усвідомити багатоаспектність поняття освіти, доцільно звернутися до міждисциплінарного аналізу трактувань терміну «освіта». Існують різні підходи до визначення даного терміну через призму філософії, економіки, соціології, педагогіки та культурології. Розглядаючи значення “освіти” з філософської точки зору ми можемо трактувати його як “культивування” людини, “формування”, що має на увазі як процес так і результат. (Park, 2006) І. Кант розглядав освіту як елемент культури виховання. Він вважав, що навчання є позитивною частиною виховання, що в його баченні означало вихід людини за

рамки лише природних потреб, тобто звільнення від природної обмеженості. Таким чином, у філософії освіта розуміється передусім як онтологічна категорія формування людини в суспільстві.

В економічній науці термін “освіта” трактується як сукупність освітньо-виховних установ і характеризується як самостійна економічна система. Інвестиції в освіту людини розглядаються сьогодні як джерело економічного зростання і розвитку суспільства, тому розвинена освіта дорівнює якісний людський капітал, а нарощування людського капіталу – необхідна умова зростання валового національного продукту, зміцнення економіки, стабільності й багатства населення нашої країни. (Гегель, 2000) У системі регіонального розвитку освіта розглядається як один із найважливіших факторів формування конкурентоспроможності територій. Високий рівень освіченості населення сприяє активізації інноваційної діяльності, розвитку підприємництва, зростанню соціального капіталу та залученню інвестицій. За даними ЮНЕСКО, регіони з вищим рівнем освітніх показників зазвичай демонструють більш динамічні темпи розвитку економіки, нижчий рівень безробіття та кращу якість життя. (ЮНЕСКО, 2020) Водночас географічний розподіл можливостей доступу до якісної освіти в межах однієї області може бути нерівномірним. Просторова нерівність проявляється у значних відмінностях між міськими, приміськими та сільськими школами щодо матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення, цифрової інфраструктури, рівня навчальних досягнень учнів тощо. Зокрема, у сільських громадах часто спостерігається брак кваліфікованих вчителів, застаріле обладнання, обмеженість вибору навчальних програм, що суттєво знижує конкурентоспроможність учнів на вступних іспитах та ринку праці. Аналіз таких просторових відмінностей можливий за допомогою індексного оцінювання освітньої доступності, ГІС-картографування, наприклад, побудова карт доступності шкіл у GIS дозволяє виявити так звані освітні пустелі (education deserts), де базові освітні послуги відсутні або малодоступні, кластерного аналізу громад. Ці методи дозволяють не лише зафіксувати нерівності, а й виявити їхню просторову закономірність та потенційні «освітні зони ризику».

Особливу увагу в цьому контексті слід приділити наслідкам адміністративно-територіальної реформи та децентралізації, які, з одного боку, надали громадам більше повноважень у сфері управління освітою, а з іншого - виявили значну різницю у спроможності цих громад ефективно реалізовувати освітню політику. Громади, розташовані ближче до великих міст або транспортних вузлів, зазвичай мають кращий доступ до ресурсів, інституційної підтримки та кадрів. Водночас периферійні території залишаються менш захищеними від ризиків освітньої маргіналізації. Ще одним важливим просторовим наслідком є освітня міграція - явище, коли учні та батьки змушені щоденно долати десятки кілометрів до якісніших шкіл або взагалі змінювати місце проживання. Це не лише посилює навантаження на окремі заклади освіти, а й створює додаткову соціальну нерівність між «освітніми центрами» та периферією. В умовах повномасштабної війни просторові диспропорції в освітньому доступі значно загострилися. Пошкоджена інфраструктура, внутрішнє переміщення населення, нестача кадрів, цифрова нерівність та інші воєнні виклики призвели до того, що доступ до освіти у деяких громадах суттєво ускладнився або взагалі тимчасово зник. У таких умовах питання просторової справедливості в освіті набуває особливої актуальності, адже від неї залежить здатність держави забезпечити рівні можливості для всіх громадян навіть у кризових умовах.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що освіта є ключовим соціальним інститутом, який визначає просторову організацію суспільства та виступає одним із провідних чинників регіонального розвитку. Освіта формує людський капітал, підвищує конкурентоспроможність територій та сприяє економічному зростанню й соціальній згуртованості. Аналіз концепцій «освітнього простору» та «освітнього ландшафту» показав, що вони виступають важливими аналітичними категоріями для виявлення особливостей

територіальної організації освіти. Виявлено, що просторові освітні нерівності значною мірою визначаються диспропорціями між міськими й сільськими територіями, а також між центральними та периферійними громадами. Особливий вплив на трансформацію освітнього ландшафту мають процеси децентралізації та воєнні події, які водночас відкривають нові можливості для розвитку й загострюють ризики освітньої маргіналізації. Емпіричний аналіз засвідчив, що методи просторового оцінювання - такі як GIS-картографування, індексна оцінка доступності чи кластерний аналіз - дозволяють виявити «освітні пустелі» та визначити потенційні «зони ризику». Зроблено висновок, що ефективна регіональна освітня політика потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує соціально-географічні, економічні та педагогічні інструменти. Подальші дослідження у цьому напрямі можуть сприяти формуванню більш справедливої та збалансованої системи освіти, здатної витримати сучасні виклики та забезпечити рівний доступ для всіх громадян.

References

- Hegel, H. W. F. (2000). *Osnovy filosofii prava* (Elements of the philosophy of right]. Kyiv: Yurinkom Inter. (In Ukrainian).
- Kuzmenko, Yu. V., & Sliusarenko, N. V. (2012). Rol osvity u formuvanni liudskoho kapitalu (The role of education in the formation of human capital]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* (Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University], (22, part III). (In Ukrainian).
- Prykhodchenko, K. I. (2007). *Tvorche osvitno-vykhovne seredovyshche zahalnoosvitnoho zakladu humanitarnoho profilu* (Creative educational environment of a secondary school of humanitarian profile] (Monograph). Donetsk: DonNU. (In Ukrainian).
- Semenova, A. V. (2009). *Teoretychni i metodychni zasady zastosuvannya paradyhmalnoho modeliuвання u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv* (Theoretical and methodological foundations of applying paradigmatic modeling in the process of professional training of future teachers] (Doctoral dissertation in Pedagogical Sciences). Ternopil. (In Ukrainian).
- Shuliar, V. (2018, August). *Vid osvitnoho landshaftu Ukrainy do formuvannya osvitnoho prostoru Mykolaivshchyny* (From the educational landscape of Ukraine to the formation of the educational space of Mykolaiv region]. *Mykolaivskiy oblasnyi instytut pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity* (Mykolaiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education]. https://repository.moippo.mk.ua/upload/30-06-20_54116812.pdf (In Ukrainian).
- Terepyshchyi, S. O. (2017). *Osvitnii landshaft u predmetnomu poli filosofii osvity* (Educational landscape in the subject field of the philosophy of education]. *Osvitnii dyskurs. Humanitarni nauky* (Educational Discourse. Humanities], (1), 48–62. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2017_1_6 (In Ukrainian).
- Tkach, T. V. (2008). *Osvitnii prostir osobystosti: psykholohichniy aspekt* (Educational space of the individual: psychological aspect] (Monograph). Instytut im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy (H. S. Kostiuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Kyiv; Zaporizhzhia. (In Ukrainian).
- Tsymbalaru, A. D. (2016). *Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia* (Educational space: essence, structure and mechanisms of creation]. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal* (Ukrainian Pedagogical Journal], (1), 41–50. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy. (In Ukrainian).
- UNESCO. (2020). *Hlobalna osvita: shchorichniy zvit z pytan osvity 2020* (Global education: annual education report 2020]. Paris: UNESCO. <https://nrat.ukrintei.ua/shhorichnyi-zvit-yunesko-z-pytan-osvity-za-2020-rik/> (In Ukrainian).
- Park, K. (2006). *Being Eastern on a Western educational landscape* (Doctoral dissertation, University of Houston). ProQuest Dissertations Publishing.
- Rassool, N., Heugh, K., & Mansoor, S. (2007). *Global issues in language, education and development: Perspectives from postcolonial countries* (Vol. 4). *Multilingual Matters*.
- Waters, J. L. (2018, February 22). *Geographies of education*. In *Oxford bibliographies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OBO/9780199874002-0182>